

Перспективи впровадження електронного суду в місцевих судах в умовах судової реформи

*Обрусна Світлана Юріївна,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Кожна держава прагне удосконалити свою діяльність із реалізації відповідних функцій. Однією із форм такого удосконалення є проведення реформ. За роки незалежності України було розроблено й прийнято низку концептуальних документів, законодавчих актів, спрямованих забезпечити реформування судової системи. Але судова реформа в Україні триває і нині.

Сучасний стан розвитку системи правосуддя характеризується відсутністю системного і узгодженого бачення подальшого проведення та завершення судової реформи. Недосконалість концептуального бачення реформування судової системи часто призводила і призводить до непослідовності, невиправданого зволікання, а останнім часом – поспішності у її проведенні. Судова реформа час від часу ставала заручницею різних політичних сил. Хоча в ідеалі вона має ґрунтуватися на чіткій науково обґрунтованій стратегії. Як слушно зауважено Р. Куйбідою, досягнення якісних результатів судової реформи неможливе без цілеспрямованої та узгодженої роботи науковців над усіма її аспектами з метою вироблення цілісної доктрини судового реформування [1, с. 7].

Досить часто заходи щодо реформування судової системи визначаються й реалізуються без належного наукового обґрунтування, а науці відводиться лише роль теоретичного підтвердження вже здійсненого. Аналіз сучасного наукового доробку, присвяченого вказаній проблематиці, нормотворчої діяльності парламенту дає підстави говорити про те, що законодавство та практика випереджають доктрину реформування, а роль науки часто зводиться до коментування вже зробленого.

Проблеми управлінської діяльності як щодо процесів реформування взагалі, так і процесу проведення судової реформи зокрема, мають розглядатися інтегровано, комплексно з використанням доробку низки наук: філософії, політології, державного управління, адміністративного права та інших. Така

комплексність та інтеграція забезпечать вироблення теоретичних підходів до розуміння механізму процесу реформування, управління процесом реформ, вироблення критеріїв оцінювання ефективності реформ, що має сприяти їх успішному проведенню.

В черговий раз проголошена судова реформа 2015 – 2016 р.р. не була належним чином належно імплементована і не призвела до значного підвищення довіри до судів. Хоча це було одним із її ключових завдань. Позитивно, що було зроблено вагомі кроки в напрямку зміцнення гарантій суддівської незалежності. Разом із тим, процедури очищення та оновлення суддівського корпусу не виправдали очікувані суспільні запити. В середовищі судової системи ключові кадрові органи та більшість суддів не стали агентами змін. Дослідники пов'язують це із лояльною до суддівської корупції діяльністю Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (далі – ВККС) і Вищої ради правосуддя (далі – ВРП) [2].

Пріоритетність судового реформування була визначена і Президентом України Володимиром Зеленським. Перші ініціативи Президента були досить актуальними, але за ними, на жаль, послідувала низка прорахунків та брак політичної волі. 16 жовтня 2019 року з ініціативи Глави держави Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування», яким було припинено повноваження ВККС. Також запроваджено такі нові органи як Конкурсну комісію, яка має здійснювати відбір нових членів ВККС, Комісію з питань доброчесності та етики, яка має оцінювати доброчесність членів ВККС, ВРП і суддів Верховного Суду. До складу вказаних органів мали входити міжнародні експерти [3].

Вище вказаний закон передбачав скорочення майже вдвічі складу Верховного Суду, сформованого протягом 2016-2019 р.р. Мотиви таких дій не було достатньо обгрунтовано. Венеційська комісія та Рада Європи досить критично висловилися з приводу таких норм. Зверталася увага на необхідність зменшення навантаження на суд, першочергового завершення реформи судів нижчого рівня [4].

Конституційним Судом України було визнано неконституційними положення про скорочення складу Верховного Суду і ВККС, створення Комісії з питань доброчесності та етики. Президент України в червні 2020 року вніс законопроект про вилучення неконституційних положень. За новими нормами знову значну роль у формуванні і діяльності нової ВККС відведено ВРП. Але

що найбільш негативно, що серйозних змін, і не в кращу сторону, зазнав механізм оцінювання доброчесності членів ВРП. Тому із досягнень судової реформи на вказаному етапі можна лише відзначити початок роботи Вищого антикорупційного суду та запровадження Служби судової охорони.

Як уже зазначалося, владою було задекларовано пріоритетність судової реформи, як одного із дієвих інструментів у боротьбі із корупцією. Тому що акцент у судовому реформуванні, насамперед, зроблено на необхідності посилення доброчесності органів суддівського врядування. Такі зобов'язання Україна взяла на себе і перед Міжнародним валютним фондом та Європейським Союзом. Але виконанню вказаних завдань і зобов'язань не сприяє відсутність чіткої стратегії реформи, нескоординованість та нерезультативність законодавчих кроків, неналежна політична воля щодо боротьби з корупцією, неузгоджена із суспільними інтересами кадрова політика у судовій сфері.

На думку експертів, першочерговим є вирішення низки таких проблем. Це перш за все підвищення рівня довіри до судової влади. Нині він пояснюється наявністю корупційних зв'язків й практиками впливів, недоброчесною поведінкою окремих суддів, часто залежністю і круговою порукою. На практиці простежується неефективна діяльність ВРП з більшістю суддів у її складі щодо судового реформування. Це перш за все провал ВРП і попереднім складом ВККС політики очищення та оновлення суддівського корпусу, а також несформованість нового складу ВККС, що призупинило процеси конкурсного добору, переведення та оцінювання суддів [2].

Проблемними також залишаються зміни на рівні місцевих та апеляційних судів. Кадрове заповнення судів часто відбувається не шляхом здійснення конкурсу, а переведення до нових судів чинних суддів. Відчувається «кадровий голод» в судах, що негативно впливає на доступ до правосуддя. Простежується слабка орієнтованість судів на задоволення потреб у правосудді користувачів послуг судової системи, нерозвинутість електронних сервісів.

Як бачимо, політика у сфері судового реформи потребує системності та удосконалення. Тому варто виробити нову стратегію подальших змін. Важливо, щоб вона мала підтримку у громадянського суспільства, бізнес-спільноти, міжнародних партнерів України. Варто продовжити розпочаті проекти, якщо вони мають перспективу стати успішними. Тому що для України традиційною в ході реформування є непослідовність їх реалізації.

Експерти Центру політико-правових реформ визначили п'ять пріоритетних напрямків судової реформи, за якими вона має здійснюватися у 2021 році. Це створення нових органів суддівського самоврядування та нових судових інституцій, розроблення ефективного моніторингу суддів і прокурорів, подальше впровадження електронного суду, розроблення досконалого механізму провадження для засуджених за злочини, яких вони не здійснювали [2].

Як бачимо, акцентовано увагу на формуванні складу Вищої ради правосуддя, кадрових та дисциплінарних комісій. Пропонується, щоб вони формувалися лише після ретельної перевірки доброчесності та проведення прозорого конкурсу.

До конкурсної комісії варто включати представників громадськості та міжнародних експертів. Залучення останніх може бути тимчасовим, але на вказаному етапі – обов'язковим, бо має забезпечити довіру до кадрової політики. Позитивним кроком було б запровадження прямого електронного голосування для суддів і прокурорів, які делегують своїх представників. Останні також мають пройти попередній скринінг за участі громадськості й міжнародних експертів.

Що стосується запровадження нових судових інституцій, то пропонується створення у Верховному Суді антикорупційної палати, добір суддів до якої має відбуватися за критеріями відбору суддів ВАКС. Пропонується запровадження класичного суду присяжних, інституту мирового судді в територіальних громадах як альтернативного судового способу розв'язання спорів.

Експерти акцентують увагу на важливості механізму реалізації обов'язку суддів і прокурорів, а також кандидатів на ці посади доводити законність походження майна. Невиконання вказаного обов'язку має бути підставою для звільнення чи відхилення кандидатури. Крім того, пропонується позбавляти особу статусу судді у відставці за її негідну поведінку, що завдає шкоду авторитету правосуддя.

У ході подальшого впровадження електронного суду, то має продовжуватися процес переведення судового документообігу в електронну форму, удосконалюватися механізм розгляду справ онлайн незалежно від місця перебування суду і сторін. Сам електронний суд має стати складовою концепту «держава в смартфоні».

Нині суди, не чекаючи завершення правового врегулювання дистанційного правосуддя, діють в існуючому правовому полі. Зокрема 3 квітня 2020 року

Дніпропетровським окружним адміністративним судом постановлено ухвалу про задоволення заяви представника позивача про проведення судового засідання в режимі відеоконференції за допомогою додатку Zoom [5].

22 квітня 2020 року Північний апеляційний господарський суд також провів відеоконференцію за допомогою системи «EasyCon» [6]. Сьогодні прийняття таких ухвал стало частою практикою.

Позитивно, що у цих складних умовах активізувала роботу Вища рада правосуддя, якою було проведено низку низку заходів, направлених на покращення функціонування електронного суду. Це звернення до Президента України щодо необхідності внесення змін до процесуальних кодексів, що було виконано на законодавчому рівні. Співпраця із Державною судовою адміністрацією України щодо затвердження положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему.

Також при Вищій раді правосуддя було створено координаційну раду у складі голів Верховного Суду та апеляційних судів, представників Національної школи суддів України та інших інституцій, яка займається питаннями електронного суду.

Нині можна констатувати, що дистанційне правосуддя в Україні поки що знаходиться на початковому етапі становлення, але відповідні карантинні заходи надали поштовх для подальшого активного впровадження підсистеми «Електронний суд». Як уже зазначалося, у квітні 2020 р. судами було апробовано систему відеоконференції зв'язку EasyCon, що працює за допомогою кваліфікованого електронного підпису та дозволяє судам ідентифікувати особу. Практика показала, що умови забезпечення належної потужності мережі Інтернет у користувачів системи EasyCon, які беруть участь в судових засіданнях, нарікання на роботу відповідної платформи незначні.

Але це не вирішує проблеми по суті. Практика засвідчила, що із застосуванням сучасних технологічних рішень доступ до правосуддя має якісно нову ознаку – забезпечується право громадян на доступ до правосуддя та право на справедливий суд, водночас географічне розташування судів стає не принциповою умовою. Тому українській судовій системі варто зосередитись на дистанційній роботі, переваги якої є очевидними. А це потребує удосконалення чинного та розроблення нового законодавчого поля.

Впровадження нових сучасних методів комунікації в судовому процесі потребує відповідних заходів для захисту персональних даних учасників

судового процесу. Удосконалення потребує як законодавство, так і сам процес забезпечення захисту персональних даних та його організація.

Низка програм, такі, як наприклад, Zoom, за якими проводять відеоконференції, мають певні зручності. Однак вони не пристосовані для використання електронного цифрового підпису або інших механізмів ідентифікації особи згідно із законодавством України. Таким чином, незважаючи на зручність цих програм, наразі вони знаходяться поза правовим полем. Їх використання для проведення онлайн судових засідань може створити підстави для оскарження судових рішень, ухвалених за результатами таких засідань у зв'язку із ймовірним порушенням порядку участі сторін у судовому засіданні та порядку їх ідентифікації.

13 серпня 2020 року у Верховній Раді зареєстровано проект Закону № 3985 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи», який було прийнято 27.04.2021 р.. Основною метою вказаного закону є забезпечення початку функціонування окремих модулів (підсистем) та поетапне впровадження ЄСІТС. Зокрема, передбачається, що етапи і модулі ЄСІТС, що вводитимуться в експлуатацію, будуть затверджуватися рішенням Вищої ради правосуддя за поданням Державної судової адміністрації України.

Передбачено внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та Закону України «Про Вищу раду правосуддя».

Суть поетапного функціонування ЄСІТС полягає у тому, що окремі підсистеми чи модулі ЄСІТС починають функціонувати за кожним етапом через 30 днів з дня опублікування оголошення Вищою радою правосуддя у газеті «Голос України» та на веб-порталі судової влади відповідного оголошення про створення та забезпечення функціонування відповідної підсистеми чи модуля ЄСІТС. Вагому роль у процесах запровадження ЄСІТС надано Вищій раді правосуддя [7].

Як відомо, нині підсистеми ЄСІТС знаходяться на різному етапі готовності. Тому поетапне запровадження дозволить розпочати використання підсистем та модулів, які вже знаходяться на фінальному етапі їх розробки не чекаючи готовності інших підсистем. Таке запровадження ЄСІТС дасть змогу забезпечити комплексну підготовку до початку її функціонування на належному рівні в судах та органах і установах системи правосуддя.

Варто відзначити, що перехід українського правосуддя в онлайн режим потребує не лише чіткого законодавчого унормування, але й відповідного технічного оснащення.

Успішне провадження електронного суду можливе за умови розроблення та впровадження комплексної державної політики у сфері правого регулювання цієї галузі відносин. Елементами такої політики мають стати: удосконалення як законодавства, що регулює функціонування судової системи, так і регламентує судовий процес; технічно-інформаційне забезпечення судів; розроблення заходів щодо забезпечення захисту інформації; правове регулювання питань відповідальності осіб за порушення у цій сфері та попередження кіберзлочинності; проведення навчальних семінарів як серед працівників апарату суду, так і інших користувачів системи; систематичний моніторинг ефективності роботи системи та її постійна модернізація, широка просвітницька кампанія щодо електронного суду.

Електронний суд успішно функціонуватиме за умови розроблення і втілення в життя моделі електронного судочинства, що має бути заснована на нових ідеях та принципах, досвіді використання існуючих та перспективних інформаційних технологій, мати досконале правове підґрунтя. Її створення, а потім успішне запровадження, можливі за умов спільної роботи фахівців права, економіки і техніки.

Важливе значення має зміна самої парадигми судового процесу. Реформування процесуальних правил має відбуватися не від напряму вбудовування нових інформаційних технологій в існуючі процесуальні норми, а навпаки – нормативно-процесуального опосередкування принципово нової електронної моделі судового процесу.

Враховуючи вище викладене, варто визначити такі основні напрями роботи із запровадження електронного судочинства: по-перше, зміна філософії державного електронного урядування із потреб державного апарату на потреби особи; по-друге, це уніфікація електронних технологій, що має забезпечити доступ особи до будь-якого державного електронного сервісу за єдиним, простим і зрозумілим алгоритмом; по-третє, це персоніфікація доступу, за якої доступ до інформації має бути прив'язаний не до державного органу, що є розпорядником інформації чи сервісу, а до особи, якої безпосередньо стосується відповідна інформація чи сервіс. Тобто наявність у особи так званої «єдиної точки доступу – «особистого кабінету». Пройшовши ідентифікацію, особа отримує одночасно доступ до усіх інформаційних ресурсів, що є у

власності держави і які стосуються конкретної особи. Окремими функціональними розділами цього єдиного кабінету можуть бути розділи, присвячені певним напрямам електронного урядування, у тому числі й електронному судочинству. Такий розділ має забезпечити можливість користування усіма процесуальними правами учасника судового процесу, передбаченими відповідними кодексами. По-четверте, вагоме значення має реформування судового процесу.

Вітчизняна модель електронного суду має бути органічно інтегрована в систему електронного урядування, розроблена із урахуванням як власного, так і зарубіжного досвіду. Варто погодитись із твердженням і науковців, і практиків щодо універсальності моделі для усіх видів судочинства.

Форма електронного судочинства має переважати над письмовою і допускати останню лише у виключних випадках і лише тоді, коли цього вимагають обставини справи, котрі неможливо встановити інакше, ніж шляхом дослідження певних властивостей паперового документа чи речового доказу.

Майбутня модель електронного судочинства має забезпечувати учасникам судового процесу можливість дистанційного електронного користування усіма процесуальними правами: сплачувати судовий збір та подавати позовну заяву чи відгук на неї, а також будь-який інший процесуальний документ в електронному вигляді, знайомитись із матеріалами справи, брати участь в судовому засіданні (у тому числі в судових дебатах) з будь-якої точки земної кулі в режимі он-лайн за допомогою відеоконференції, sms-чату тощо, пред'являти електронний виконавчий документ до виконання і одержанням результатів виконавчих дій. Обов'язковими мають бути так звані додаткові сервіси, завдання яких забезпечити доступ до нормативної, довідкової, консультативної інформації.

В Україні складаються передумови для впровадження повноцінної моделі електронного суду: апробовано інформаційні технології, що забезпечують швидкі та безпечні відносини учасників при здійсненні ними юридично значущих транзакцій; вивчається, узагальнюється та поступово впроваджується зарубіжний досвід; формується відповідна законодавча база, наявний відповідний запит суспільства; простежується готовність судової системи.

Саме повноцінний запуск електронного суду на даний час є пріоритетним завданням держави і судової влади України для забезпечення незалежності виконання суддями своїх обов'язків щодо захисту прав, свобод людини та громадянина, забезпечення верховенства права.

Список використаних джерел:

1. Куйбіда Р.О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи. К.: Атіка, 2004. 288 с.
2. Куйбіда Р. Судова реформа станом на вересень 2020 р. URL: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/JUDICIAL-REFORM.pdf>
3. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування: Закон України від 16.10.2019 р. № 193-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/193-20#Text>
4. Ukraine - Opinion on the Legal framework in Ukraine governing the Supreme Court and judicial self-governing bodies, adopted by the Venice Commission at its 121st Plenary Session, Venice, 6-7 December 2019. URL: <https://www.legislationline.org>
5. Дніпропетровський окружний адміністративний суд. Ухвала. 03 квітня 2020 р. Справа № 160/2860/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88572992?fbclid>
6. Північний апеляційний господарський суд провів перше судове засідання в EasyCon. URL: <https://sud.ua/news/sud-info/166956-pivnichniy-apelyatsiynyi>
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Закон України від 27.04. 2021 № 3985. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/>